

ներս, որոնց ամեն մին սպիտակաթուճ մարմնով Գա-
կառ ունին երկու սեռաց վրայ բարձուած, որոնք իբր
չորս մեզր բարձրութիւն ունին. սեանց գլուխն եր-
կու խոյակներ կը նստին, բայց մին միայն ի գլուխ
Հանուած է բոլորովին: Մզկիթին քով իբր Հնգե-
տասան մեզր բարձրութեամբ կ'ամբաստայ շրեք-
կուսի աշտարակ մը, որ զանգակատուն էր. ասկէ
այժմ ետինք կը կարգան: Հին զանգակները լռին
կը կենան:

Արշաւապոլի ետ դարձանք: Վաղն առտուն՝
կանուէն այգուն՝ պիտի Միողնիք Տրապիզոնն եւ
պիտի ուղեւորինք գէպ ի կարին:

(Ըարաւանիւն)

ՊԵՂԱՆԻՍՏԱՆԻ ՄԱՐԺԱՐԻՆ

(Ըարաւանիւնիւն իւ վեր)

Նշառալից եւ ստուերաշատ Մարթիանի՝
գէկ-տաղի վեմուտ անապատին ծայր սկիւռն ովա-
սիս մին է: Այլ թէ պարզ պարտիզաշատ քաղաք
մըն է, այլ՝ այսպէս ըսելու համար՝ մի միայն
պարտեզ մը, որուն ստուերաշատ կանաչութեան
մէջ գրեթէ բոլորովին կ'անհետանան քաղքի
մը գորշ գետնատները, փողոցներն ու վաճա-
ռանոցները: Բայց այսպիսի քաղաքներ փոքր-
Վսիդ մէջ քիչ չեն: Մարթիա իւր այս տես-
քովն անցնէ աւելի կը յիշեցնէ ՎԱՅԿԱՍՏԱՆ՝
Վանի պարտիզաքաղաքը. միայն այս տարբերու-
թեամբ որ Վան իւր Այգեստանին հետ ունի
նաեւ կարգաւորեալ կանոնաւոր քաղաք. ուր
ընդհակառակն Մարթիա այսպէս չէ. հոս պար-
տեզը քաղաք եղեր է:

Միղբէ իշխանը 1838ին քանի մ'ամիս
հոս մնաց: Այն ժամանակ դեռ Մարթիա չէր
անուանուեր քաղաքն, այլ Ասպուսու: Իսկ այսօր
Ասպուսու անունն ամենեւին ծանօթ չէ հոս-
տեղս. այսպէս շուտով եւ դիւրաւ յիշատակն կը
կորսուի Արեւելոս: Միայն շատ ծերերը կը յի-
շեն թէ հիմակուան ամայի էքի-Շէհրին, որ եր-
կու ժամ հեռու է քաղաքէս գէպ ի հիւսիս-
արեւելք, ժամանակաւ մեծ եւ բազմամարդ քա-
ղաք մըն է եղեր՝ Մարթիա անուամբ, ուր ձմեռ-
ները կը բնակէին, իսկ ամառներն ընտանեօք
հոս կը գաղմէին: Սակայն եւ այնպէս այս մեծ
քաղաքն՝ Տամեմատութեամբ քիչ ժամանակուան
մէջ ինկած եւ բոլորովին մոռցուած է: Ալ այն
տեղն ոչ ոք Մարթիա կ'անուանէ՝ այլ իրաւամբ
էքի Շէհր (« Հին քաղաք »):

Եւ ստուգիւ Մարթիա շատ հին քաղաք
է. իրեն հիմը դրուած կը համարուի Քրիստոսէն

իւր 2000 տարի յառաջ, այնպիսի ժամանակ
մը՝ որուն պատմութիւնը դեռ թանձր քո-
շով պատած է. այս քօղը վերջնելու պար-
զելու պաշտօնն ունի նոր ժամանակներս բաւա-
կան յառաջացած բեւեռագրագիտութիւնն: Ա-
սորեստանեայց այս կողմեր արշաւելուն շնորհիւ՝
բեւեռագրաց մէջէն Մարթիայի ի հնուց գոյու-
թիւնն կը հաստատուի:

Այսպէս՝ արդէն պատերազմասերն Սաղ-
մանասար Ա (1330—1310 Վ. Ք.) իւր առպա-
տակութիւններն յառաջ տարաւ մինչեւ Խանի-
րաբատ առ Միլիտայ (Մարթիա)։ — Թագ-
ղաթմաշար (Տիգրատպիղեսար) իւր թագաւոր-
ութեան երրորդ տարին (1114 Վ) Միլիտիա քաղ-
քին գէմ գնաց, յերկրին Խանիրաբատ, յա-
րեւմտեան ափունս Եփրատայ, որ անմիջապէս
հպատակեցաւ եւ յանձն առաւ իբր տարեկան
տուրք երբ մետաղէ (այս է կապարէ) զոսմանթ
մը տալ։ — Ասոր-հասորպաղէ ժամանակ (884
—860) Եփրատայ արեւմտեան ափանց վրայ
գտնուող Խանիրաբատի (Մելիտիէի) թագաւոր-
ներն՝ Եփրատէն բաւական հեռու եղող Ասո-
րեստանեայց զինուց ձայնը լսելով՝ իւր իրենց
եղած արգարարութիւն մը համարեցան, եւ փու-
թացին իրենց իրենց կողմանէ ապաստակաւ տուրք
խաւրել։ — Սաղմանասար Բ (859—825) իւր
23 տարեկան հասակին մէջ (837) Եփրատն
անցնելով Վիտա քաղաքն ու Միլիդի Լալլայի
ամրութիւնն առաւ։ — Իրաման-հիւարիի օ-
րով (811—783) Դհուսպայ Նոյն ժամանակուան
Մենուաս թագաւորն, որդի Խպուկինայ
(825—790) Ասորեստանեայց ձեռքէն այն կող-
ման շատ մ'երկիրներն ետ առաւ, ի մէջ այլոց
նաեւ Միլիդ ընդ Խանիրաբատի: Սակայն այս
նուաճեալ երկիրները դեռ բաւական ժամանակ
պատերազմի առաքկայ եւ ըստ հետեւորդի պա-
տերազմի դաշտ եղան: Արգիստէսի յաջորդն
Սարգուրիս Բ՝ Միլիդ եւ Կասիի քաղաքներն
հանդերձ շրջակայ երկիրներովն Ասորեստանեայց
Ասուրքան Գ թագաւորին ձեռքէն յափշտակե-
լով վերստին իրանայի հպատակեցուց: Արգիս-
տիսի թագաւորութեան սկիզբն՝ Միլիդի թա-
գաւորը կ'անուանուեր Խիլարուադա որդի Տու-
տեայ. իսկ Սարգուրիս Բ ի ժամանակուանն՝ ու-
րուն յաղթեց, կ'անուանուեր Խիլարուադա որդի
Շախուի, որ թերեւս նախկին Խիլարուադայի
թոռներէն մին էր: Մենուասի ժամանակուան

¹ Համբէ, Պատմութիւն Բաբելոնի եւ Ասորեստանեայց Պերսի, 1885, էջ 507—715. (Hommel, Dr. Fritz, Geschichte Babylonien und Assyriens.)

Միլիդի թագաւորին պնունէն էր Սուլիզաւի, որ ժամանակակից էր Ռաման-Նիվարի Գ.ի:

Սակայն արդէն Տիգրաւորդեսար Գ.ի թագաւորութեան երրորդ տարին 743ին, Սարգուրիս Բ Ուրարդացին դարձեալ կ'ապստամբէ. իւրն նիզակեցաց մէջն է ի մէջ այլոց Սուլուան Միլիդացին: Սարգուրիս իւր դաշնակցեցը խորտակուելով՝ ստիպուեցաւ փախչել: Բայց Տիգրաւորդիւնարի բանակն ալ կ'երեւայ լծէ շատ կրեր է, ինչու որ մեծ թագաւորը չհամարձակեցաւ Սուրգուրիսի ետեւէն ինչ ալ եւ Ուրարդուի մէջէն ալ զինքն հալածել: Հազիւ 735ին կրցաւ երթալ զՍարգուրիս իւր Տուրուշպ (Տուշպ) քաղաքն մէջ փակել, զոր սոսկալի եւ արխանհեղ կուռէ մը վերջը բողբոջին հպատակեցուց:

Ռուգա Բիւսնայի՝ եւ Տարխունացի Միլիդի թագաւորներն ալ Սարգունի (721—705) դէմ ապստամբեցան: Սակայն երկուքն ալ 713ին եւ Պ12ին Սարգունէն նուաճուեցան: Տարխունացի աթոռէն վար առնուելով՝ Միլիդ միացուեցաւ Կոմմաքի (Կոմագնէի) գաւառին հետ:

Այս հին ժամանակներէն սկսեալ մինչեւ 1516՝ որում Սուլդան Սէլիմ Ա.ի իշխանութեան տակ անցաւ, Մալաթիա այնպիսի պատմութիւն մ'ունեցաւ, որուն նման մէկ կողմանէ փառաւոր միւս կողմանէ խեղճ պատմութիւն քիչ քաղաք ունեցած է: Որովհետեւ այն ամէն ազգերն՝ որոնք ներքին Ասիայէն դէպ ի Արեւմուտք կը գիմէին, կամ անոնք՝ որոնք իրենց իշխանութիւնն յԱրեւմուտք յԱրեւելս տարածել կը ջնային, զՄալաթիա կ'առնէին, կ'աւերէին եւ կը շինէին: Այս՝ այսչափ դարեր տեւող անվերջանալի անկման եւ ծաղկման պատճառաւ քաղաքն իւր կենսական զօրութիւնը կորսնցուց: Մալաթիա դարուս մէջերն ծերութեան տկարութենէ մեռաւ. սակայն իւր դուստր Ապուստփաղաքն՝ իւր նորագոյն Մալաթիա՝ վերստին սկսաւ թարմութեամբ ծաղիլ:

Հին քաղաքն բրած այցելութեանս ժամանակ, 1882 Մայիս 10ին, Տերմէս-սուի ձախ ափանց վաղ տունը գտնուած 5000 տներուն տեղ, հազիւ քանի մը խեղճ խղիկներ տեսայ. ասոնցմէ զատ կային միայն մեծագործ եւ այժմ կիսակործան՝ սրբատաշ քարերով շինուած խան մը, գեղեցիկ քարաքանդակներով երկու միլիմ, եւ քաղաքին երեսէն 3—4 մ. խորունկ հիմնուած հայկական եկեղեցի մը. ասոնք ամէն ալ կամ փրատակներու տակ թաղուած են եւ կամ լաւ մշակեալ դաշտերու մէջ ցրուեալ:

Քաղաքն բողբոջին դեռ բաւական անխառնացած են ամրոցներն իրենց որմնակերպութեամբ փլած աշտարակներով: Հին Մալաթիան արդեղած է մեծ եւ ամրացեալ ցրինադաշտ մը:

Նոր Մալաթիան իւր պողաքներով իւր պարտական է իւր հին եւ շատ յաջող կարգադրուած ջրոյ ճամբաներուն: Ջուրը Պէկ-տաղն արեւմտեան կողմ արուեստական ընդունարաններու մէջ կը ժողվուի, ուստի բազմաթիւ ջրանցքներով եւ առուակներով քաղաքը կը բաշխուի: Ամէն տուն, ամէն կալուած իւր ջուրն ունի. այսու ամուլ կրագետինն այսչափ առատ արդիւնք յառաջ կը բերէ: Պարտէզներու մէջ շատ աղէկ կը յաղորդն խաղողն ու լոռզը, ծիրանը, խնձորն ու կեռասը. գեղեցիկ կը բարձրանան ընկոյզն ու թուփն իրենց հիւթեղ կանաչութեամբն ու զովարար ստուերովն: Սակայն բարձրութեամբ զամէն կը գերազանցէ վեհ բարտին, որ խիտ առ խիտ անկուած է ճամբաներուն եկեղբը: Իսկ այս անհամամտ, հիանալի դաշտաց շուքին ներքեւ յառաջ կու գան շատ համեղ կանաչեղէնք եւ ընդեղէնք, ինչպէս՝ դդուռ, վարուշ, ձմերուկ, սեխ. նոյնպէս լուբիա, բակլայ եւն են:

Մալաթիայի այս սքանչելի պարտէզն իւր մէկ մղոն երկայնութիւն եւ կէս մղոն լայնութիւն ունի: Տներու թիւն է 8000, իսկ բնակացը 40.000, որոնց իւր քառորդ մասը քրիստոնեայ են: Կաթողիկոսայ Հայք ընդ ամէնն հազիւ 60 ընտանիք են, լատինք 26, եւ Բողոքականք 35: Քաղաքն ունի 4 մեծ եւ բազմաթիւ փոքր մզկէթիքներ, 3 հայկական եկեղեցի եւ 1 լատինական, 1 մայր եկեղեցի կաթողիկոսայ եպիսկոպոսին, եւ մէկ ժողովարան բողոքականաց:

Էմիսածնական Հայք 3 դպրոց ունին, իսկ Կաթողիկոսայ Հայք, լատինք եւ Բողոքականք (Աւմերիկեան առաքելութիւնէ) երկ'երկու: Կաթողիկոսայ առաքելոց (միսիոնարաց) դպրոցն՝ որ շատ բազմաթիւ աշակերտ ունի, մեծ չընթացեալութեամբ ու փութով կը վարէ հիմայ՝ ի Վ.Պոլսն կրթուած Գովհանէս Աճէման: Իսկ Տաճիկներն ամէն դպրոցատեղւոյ քով մէկ ժողովրդական դպրոց ունին, ուստի կ'անցնին ի բարձրագոյնն Բիւշիյէ:

Ես լատինացի միսիոնարաց քովն ինչպիսի շատ սիրով ընդունեցաւ եւ հոգաց զին տեղւոյն պատուական առաջնորդն՝ Բափուշին Հայր Ապրիլիան: Երթապահուութեան պարօք մը կը համարիմ ինծի՝ հոս խորին նորահաւալութիւնս յայտնելու իրեն, թէ եւ ամենեւին յոյս

չունիմ որ այս իմ երախտագիտութեան հաւատարմութեան երբեք իւր ականջն հասնի:

Եւրոպացիներէն՝ այս ժամանակ դեռ հոս էին լեհ Վլադիմիրովսկի իբր տաճկական զինուորական բժիշկ, եւ իտալացին Զաքէզգաս: Մալաթիայի քաղաքական գլուխն՝ Մուլթասարը՝ Շաքիր փաշան՝ որուն ներկայացուց զիս Եւրոպայէն, շատ ազնիւ եւ սիրուն թուրք պաշտօնեայ մըն է, որ՝ ինչպէս կը պատմեն, շատ կ'աշխատի իրեն յանձնուած երկրին յառաջդիմութեան եւ բարօրութեան, եւ ամէն ձեռքէն եկածը կ'ընէ: Իրեն իշխանութեան տակն են քեանթէի, Ատեմանի, Պէհլէնի եւ Վազէ-տաղի չորս գայմազամուլիներն: Իսկ իւր Մուլթասարը՝ ռութիւնը մասն է Խարբուզի վիլայէթին:

Մալաթիա մնացի Մայիս 6էն մինչեւ 19: Ջերմաւային օրուան այլեւայլ ժամանակներուն համեմատ 14 եւ 24° Կ. ի մէջ կ'ըլլէր կ'իշխար: Երկիրն առաջին երեք օրերն մեծաւ մասամբ ամպամած էր: Ի սկզբան անդ տկար հով մ'ալ կար, սակայն 13էն վերջը բոլորովին գաղութեալ:

Մայիս 12ին ուղեցի միտրայ շրջապայտութիւն մընել Պէհ-տաղի վրայ, որպէս զի անոր գազաճման վրայէն կարենամ ընդհանուր գաղափար մը կազմել ամբողջ շրջապային հարաւային մասանց վրայ: Երկար ժամանակ ոչ որ կը համարձակէր այն անախորժ եւ երեւակայեալ պատմութիւններով անուանի լեռն ելլելու համար ինծի ընկերանալ: Վերջապէս հաջել կրցայ երկու Տայ գանել, որոնք համարձակեցան իրենց մէկ ձիովն ինծի ընկերանալ: Բայց վասն առաւել ապահովութեան իրենց բարեկամ քուրդ մըն ալ համոզուցին իւր երկու շներովն մեզի հետ մէկտեղ դալ: Այսպիսի պարագայի մէջ յայտնի է թէ ամէն տեսակ զէնքերով ամրացած էինք: Գլխէ մինչեւ ոտը զինուորուած էինք բազմա-հարներով, ատրճանակներով, հրացաններով, սրերով, մեծ եւ փոքր դանակներով: — Հ. Ապողինար իւր սովորական սիրալըութեամբը մեր կերակրեղէններն հոգացած ըլլալով՝ ժամը 7ին ծամբայ եւանք:

Կէս ժամէն՝ անցնելով անհատ անհատ կալուածներու նեղ փողոցներն՝ հասանք պարտիզաքաղաքին հարաւային ծայրը: Հոս քաղքին վրան, մինչեւ ուր կարելի է ոտագանելու ջուր հասցնելու, դեռ կը տեսնուին մշակեալ դաշտեր: Խնտաւր-տաղի արեւմտեան մասերն յանկարծ կը սկսին սեպանալ: Ժամն 9ին մօտերն Խնտաւր-տաղի գագաթներէն միջն վրան ենք — 1592 մ. — ուստի բայց է առջեւնի գէպ ի

հարաւ ուղղութեամբ լայն ձոր մը՝ որ զինտարատաղ Պէհ-տաղէն կը բաժնէ, եւ որ երեք տեղէ կը կտրուի երեք առեւակներով, որը են Խօրաթայ-Պանաթը, Գուրու-չայ եւ Պէհ-տաղ-տէ-րեսի, այս երեք առեւակներուն ալ ուղղութիւնն արեւմուտքէն արեւելք է: Այս ձորէն անդին Պէհ-տաղի ժայռուտ կողմէն գրեթէ ուղղաձիգ կը բարձրանան: Իւր երկու սարերն իրարմէ բաժնուած են փոքր եւ քիչ մը սեպ կտրուած ձորակով մը, որուն հորիզոնական մակերեսովն ծածկուած է ձիւնով:

Ասկէ անգգայի կերպով իշնաք Խօրաթայ-Պանաթը, ուր հասանք քառորդ ժամէ մը: Չորին վերի մասին մէջ կը տեսնուէր քրդական Ալբար գիւղակը: Լեռան մը հարթ կողմն անցնելով յառաջացանք դէպ ի Գուրու-չայ, որ կ'անցնի քրդական Քիւշիւք-Գարակէօղ անուն գիւղին մէջէն, ուր հասանք ժամը 10ն անցած: Հոս մածուն խնդրեցիք իրենցմէ, բայց կուզէին թեամբ խնդրելու մերժելով՝ սկսան շները մեզի դէմ գրգռել: Քիւշիւք-Գարակէօղէն իբր 1 ջրմ. վեր կը գտնուի Պէշիւք-Գարակէօղն՝ նմանապէս Գուրու-չայի վրայ:

Հոս Պէհ-տաղի ապառաժ կողերը գրեթէ մեր գլխոյ վրայ կախուած էին: Ես կուզէի ուղիղ ճամբան մտնել, սեպ ձորը մագիւլ շատիպուելու համար. սակայն առաջնորդը պնդեց թէ այն կողմանէ լեռն ելլել կարելի չէ, եւ թէ պէտք է անպատճառ արեւելեան կողմնական ձորէ մ'անցնիլ: Ժամը 11ին Պէհ-տաղ-տէ-րեսի ջուրն հասանք. այն տեղն ուր ջուրը թերթաքարի խճաշատ ապառաժն բռնութեամբ կտրած անցած է. — 2033 մ. —:

Առուակն անցնելով հասանք անբնակ, երեսի վրայ թողուած վրանագիւղ մը, ուստի յառաջ երթալով Պէհ-տաղի ձիւնապաշտերէն միջն առջեւէն անցանք, ասկէ անդին կը սկսի սեպ բարձրանալ: Կէսօրը պարզ պտղեղինք քիչ մը զօրացանք: Հոս մեր ձին տիրոջն հետ ետեւ թողուցինք:

Ձիւնադաշտն անցնելու ժամանակ գրեթէ մինչեւ պարանոց մէջը իրեցանք. շատ մեծ դժուարութեամբ կրցանք մէջէն դուրս ելլել: Ժամը 1ին մօտերն արեւելքէն արեւմուտք իշնոյ նոր ձիւնադաշտէ մըն ալ անցնելով 40 վայրկեանէն Պէհ-տաղի արեւելեան գագաթն ելանք:

Կէսօրէն յառաջուն քեղեցիկ օդը սակայն այս միջոցիս փոխուած էր: Հարաւ-արեւմուտքէն սկսաւ բքային եւ կարկտախառն փոթուրիկ մը. վերապ հողմն զմեզ օդ հանել կը

սպառնար: Ամէնէն յառաջ սկսանք մեղի ապաստանարան փնտռել Տիօնի եւ փոթորիկի դէմ. այս պատճառաւ ապաստանեցանք սեպ ժայռերու ետեւ. ուր սակալն մինչեւ կուրծք ձեռն մէջ ընկրկեցանք: Դէպ ի հարաւ եւ դէպ ի հարաւ-արեւմուտք երկիրը բոլորովին գոց էր. միայն Մալաթիա՝ որ առջեւնիս էր, եւ անոր շրջակայքը քիչ մ'ազատ էին:

Դէկ-տաղի արեւելեան գագաթն երեք ցած գմբեթներէ կը կազմուի, վրան ձիւն չկայ եւ բոյս բաւական կը գտնուի: Ասոր արեւմտեան կողմն 1.5 քլմ. հեռաւորութեամբ կը գտնուի երկրորդ՝ խոնարհագոյն գագաթը: Դէկ-տաղի բարձրութիւնն եւ 3000 մ. կը գնեմ: Ժամը տասնութիւնէն վերջն անկարելի էր ծանրաշափով բարձրութիւնները չափել, կարելի չէր ցուցուցածին վստահիլ:

Քուրդն ալ աւելի յառաջ երթալ չուզելով՝ ետ դարձաւ: Միայն Հայուն հետ լերան հարաւ-արեւելեան երկրորդ կատարն ելայ, ուր ածապարանք կրցայ լանի մը բան չափել: Եւ ոչ իսկ նեցուկը կարելի եղաւ կանգնել. իսկ ես պէտք էի Հայուն կողմնիլ, որպէս զի չըլլայ թէ տապալիմ:

Ժամը 2 1/2 Էն վերջը ժայռէ ժայռ ցատկերով, սեղադարձափ անձրեւի տակ, ածապարանք լեռնէն վար իջանք: Ժամը 4 Էն վերջը Քրդին եւ ձիով հոտ մնացող մարդուն հանդիպեցանք փոքրիկ տնակի մը մէջ, զոր փոթորիկն դէմ իրենք դիտեց պաշտպանելու համար մեծ քարի կտորներէ շինած էին: Վերջապէս հասանք չայր Ապողինարի հիւրընկալ տունը:

Մայիս 19 Էն Մալաթիայէն դէպ ի խոր-բուր ճամբայ ելայ: Առաջին օրն Դէկ-տաղի փութերու ուղղութեամբն սկսանք ընթանալ. ըստ այսմ նախ արեւելեան եւ ապա հիւսիս-արեւելեան ուղղութեամբ յառաջացանք: Ժամը 7 1/2 Էն վերջն անցանք երեք գրեթէ բոլորովին ցամքած հեղեղատներ: Ժամը 300 քայլի չափ անդին մնաց Օրտուսու-Պունար-պաը, որ Դէկ-տաղէն բխած ուրիշ շատ մ'աղբիւրներուն նման առուակի առատութեամբ կրգգտնեն կը սկսի բխել: Այս առուակն հիւսիսային ուղղութեամբ Օրտուսուի քովէն — որ իւր բարձանց վրայի Ս. Փրկիչ եկեղեցոյն արդէն շատ հեռուէն նշմարելի է, — դէպ ի էպի-Շէհիր կ'ընթանայ, ուր Մալաթիայէն եկող Տերմս-սուին հետ կը միանայ: Ասկէ քիչ մ'անդին ճամբան դէպ ի ալ երկուքի կը բաժնուի որ ֆուրունճա կը տանի.

ֆուրունճան հոս նաեւ ֆուրինճ կամ փրինճ կ'անուանուի: Մենք իշանք 2 ժիթը-չայի լաւ մշակեալ եւ փոքրիկ անտառներով զարդարեալ ձորն, որմէ իւր 2 քլմ. հեռու է Պալկուրու գիւղն իւր պարտեզներով: 2 ժիթը-չայն՝ որմէ ժամը 9 1/2 Էն անդին անցանք, Դէկ-տաղէն հիւսիս-արեւմտեան ուղղութեամբ հոս կը հասնի. հոս շատ ընդարձակ է գետին անկողինը, սակայն այս ժամանակ շատ քիչ ջուր կար, վրան զի երկիրն ոռոգանելու ալ կը գործածեն: Հարաւ-արեւելեան ուղղութեամբ գետնէ իւր 4 քլմ. հեռու կը տեսնուի 2 ժիթը մեծ գիւղը:

2 ժիթը-չայէն անդին գետինը կը բարձրանայ, եւ այլեւայլ ձորերէ կտրուած լեռնագետներ մը կը ձեւանայ: Այս բարձրացող լեռններն են Մամիգան եւ Գարագան որոնք Մամուքէնտի-չայէն կը կտրուին: Ասոց հարաւային կողմն են Դէկ-տաղի ամենաբարձր ձիւնածածուկ գագաթները: Ժամը 11 Էն յառաջ ոչ շատ բարձր սար մը հասնելով, անկէ անդին զառիվայր ձամբով մը Չօլագիւլ գիւղին առջեւէն անցնելով մինչեւ Մամիգան քաղցիքը, ուր մինչեւ ժամը 2 հանգիստ առինք: Ասկէ վերջն անցանք լայն եւ ջրաշատ Մամուքէնտի-չայէն որ կարծեմ թէ վերջ Դէկ-տաղէն բխող Շախշուար-սուին եւ ուրիշ աղբերաց հետ միանալով է որ այսչափ առատ է: Գարիգան լեռան (իւր 1200 մ.): Մուրատին՝ որ հոս դէպ ի արեւելք կ'ընթանայ, եւ Դէկ-տաղի սեպ զառիթափներուն մէջ՝ որ հոս իջուրլու-տաղ կ'անուանի, եւ արեւելեան քիչ մը ցած շարունակութիւնը Գուսլէն եւ անկէ անդին Մէշէլի-տաղ կը կոչուի, կը տարածուի շատ մ'առուակներով կտրուած եւ դէպ ի հիւսիս հակող տափաստան մը, սիրուն դաշտերով ու հովիտներով, եւ բարձրութիւն արձաններու եւ ոչնչաներու նախիւններով: Այս բարբեր երկիրը շատ փութով կը մշակուի, բազմաթիւ են գիւղերն, թէ Դէկ-տաղի զառիթափին վրայ, ինչպէս Պահրիքէյ, Ալետքէյ, Գալաքէյ, Մէսթիքան ու Գշտիքէ, եւ թէ Մուրատի մօտերն՝ ուր գիւղերու կոյտ մըն է. այս կոյտին փոքուրդ անունը տուին մեզի, ուր որ մենք ալ գիշերեցինք: Եփրատի ձախ ափանց վրայ է Հիւսէյին-պէկ-տաղն, իւր բաւական սեպ եւ մեկ ժայռի կողմովն: Հոն կը տեսնուին Գաարքէյ, Գաարպուր, Ապատունքէյք, եւ Ապէպան գիւղերը:

Երկրորդ օրը ճամբանիս՝ Պունան-սուին առողուող բերրի տափաստանին մէջէն արեւելեան ուղղութեամբ յառաջ տարինք: Դէպ ի հա-

Օ ԳՆԻՆԻՈՒԹՐԱՆԵՆԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ Ի ՊԵՆՏՆԱՆ ԵՒ Ի ՄԱՐԹԻՆԻ

1882 ՄԱՐՏՍ 1-20:

Ը	Ձևնութեան տեղը	Ժամանակ		Մ. Բ. Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Կ. Լ. Խ. Ծ. Կ. Լ. Խ. Ծ. Կ. Լ. Խ. Ծ.	Սահմանափակ. եւ անսահման. կողմ. հող. մաս 1, 2, 3, 4	Ջերմաստիճան		Ծանրություն		Ջերմության քանակ		Ջերմության քանակ. թիվը
		Օր	Ժամ			Մ. Բ. Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Կ. Լ. Խ. Ծ. Կ. Լ. Խ. Ծ.	Մ. Բ. Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Կ. Լ. Խ. Ծ.	Մ. Բ. Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Կ. Լ. Խ. Ծ.	Մ. Բ. Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Կ. Լ. Խ. Ծ.	Մ. Բ. Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Կ. Լ. Խ. Ծ.	Մ. Բ. Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Կ. Լ. Խ. Ծ.	
1	Բեռնիկ	1	11 1/2 Ն. մ.	2	Հս. արև. 1	21.7	702.7	691.8	774.7	1	774.7	1
2	Բեռնիկ	1	4 Ն. մ.	0	—	19.6	702.	691.4	767.3	2	767.3	2
3	Բեռնիկ	2	11 1/2 Ն. մ.	2	—	20.2	702.7	692.1	761.1	3	761.1	3
4	Բեռնիկ	2	8 Ն. մ.	0	0	18.6	703.	692.5	770.4	4	770.4	4
5	Բեռնիկ	3	12 Ն. մ.	անձրև 4	Հս. արև. 3	13.5	703.8	694.1	759.7	5	759.7	5
6	Բեռնիկ	3	6 1/2 Ն. մ.	անձրև 2	—	14.8	703.	693.	791.7	6	791.7	6
7	Զուգ գիւղ.	4	9 3/4 Ն. մ.	1	Հս. 1	21.9	701.5	690.6	830.8	7	830.8	7
8	Զարափ Վանե - սուխ.	4	11 1/4 Ն. մ.	2	Հս. 1	20.1	676.	665.4	1146.3	8	1146.3	8
9	Սալմանե գիւղի վան.	4	12 1/4 Ն. մ.	2	Հս. 1	20.2	653.	642.3	1449.8	9	1449.8	9
10	Քարաշոր	4	2 1/4 Ն. մ.	—	—	16.6	668.	657.8	1239.6	10	1239.6	10
11	Գուրիկ	5	6 Ն. մ.	0	Հս. արև. 1	18.6	627.5	617.	1780.1	11	1780.1	11
12	Արեւմտեան կողմ Գուրիկի	5	8 Ն. մ.	0	Հս. արև. 1	6.2	626.9	618.2	1709.3	12	1709.3	12
13	Շիրոյ-չայի Զարափ.	5	9 3/4 Ն. մ.	0	Հս. արև. 1	15.6	650.7	640.6	1439.5	13	1439.5	13
14	Պեքերաւ	5	12 Ն. մ.	0	Հս. արև. 1	24.5	640.	628.9	1623.5	14	1623.5	14
15	Շիրոյ-չայի եւ Պուրնի սուխի զարափ.	5	1 Ն. մ.	0	Հս. արև. 1	18.6	623.	612.5	1855.1	15	1855.1	15
16	Մահմետական գե. րեզմանոց	5	3 3/4 Ն. մ.	0	Հս. արև. 1	18.1	620.	609.7	1877.1	16	1877.1	16
17	Ֆուրուշնա	5	7 Ն. մ.	0	Հս. արև. 1	18.6	677.	666.5	1118.2	17	1118.2	17
18	„	6	5 1/2 Ն. մ.	անձրև 4	Հս. արև. 1	18.6	678.1	667.9	1114.6	18	1114.6	18
19	Մալաթիա	6	12 1/4 Ն. մ.	2	—	19.1	681.	670.5	1092.9	19	1092.9	19
20	Գուրիկ	7	7 1/2 Ն. մ.	անձրև 4	—	14.	681.9	672.1	1070.5	20	1070.5	20
21	Գուրիկ	8	11 Ն. մ.	2	Հս. արև. 1	15.	682.8	672.8	1060.9	21	1060.9	21
22	Գուրիկ	9	6 Ն. մ.	0	արև. 1	17.2	682.5	672.3	1097.6	22	1097.6	22
23	Գուրիկ	10	7 Ն. մ.	0	արև. 1	15.6	683.5	673.4	1065.6	23	1065.6	23
24	Գուրիկ	11	4 Ն. մ.	1	0	17.4	681.5	671.3	1063.6	24	1063.6	24
25	Գուրիկ	12	6 1/2 Ն. մ.	1	0	18.2	681.4	671.1	1086.9	25	1086.9	25
26	Մալաթիայի վանքի բլուր մե.	12	7 3/4 Ն. մ.	0	0	24.5	674.6	663.3	1196.2	26	1196.2	26
27	Բլուր Մալաթիա եւ Պանասիի միջոց	12	8 3/4 Ն. մ.	0	0	24.5	647.	635.9	1562.2	27	1562.2	27
28	Անգր Պեկ-տաղ-տե. րեւիկի ջրոյն.	12	11 Ն. մ.	0	Հր. արև. 1	23.6	612.5	60.4	2033.7	28	2033.7	28
29	Զինաբաշտ մի	12	12 Ն. մ.	0	Հր. արև. 2	23.6	604.5	593.4	2165.2	29	2165.2	29
30	Պեկ-տաղի գագաթ. Թան ստորադը	12	12 3/4 Ն. մ.	2	Հր. արև. 1	19.6	604.5	593.9	0	30	0	30
31	Գագաթի Պեկ-տաղի	12	14 Ն. մ.	3	Հր. արև. 4	19.6	604.5	593.9	0	31	0	31
32	Մալաթիա	13	10 Ն. մ.	0	Հր. 1	18.4	680.	669.7	1106.6	32	1106.6	32
33	„	14	4 Ն. մ.	անձրև 4	0	19.6	675.4	664.8	0	33	0	33
34	„	15	7 Ն. մ.	0	0	17.6	682.3	672.	1028.5	34	1028.5	34
35	„	15	8 Ն. մ.	0	0	19.6	682.5	671.9	1090.5	35	1090.5	35
36	„	16	2 1/4 Ն. մ.	0	0	22.5	683.5	672.5	1102.	36	1102.	36
37	„	17	7 Ն. մ.	0	0	19.	684.1	673.6	1071.6	37	1071.6	37
38	„	17	3 Ն. մ.	0	0	23.4	682.	671.	1102.9	38	1102.9	38
39	„	18	1 Ն. մ.	4	Հր. 1	24.5	679.6	668.4	1109.7	39	1109.7	39
40	„	19	5 Ն. մ.	0	0	17.6	678.	667.7	1086.8	40	1086.8	40
41	Մամիգան	19	13 1/4 Ն. մ.	1	արև. 2	28.3	689.5	677.9	945.2	41	945.2	41
42	Փերուզ գիւղ	19	6 1/2 Ն. մ.	0	Հս. արև. 1	26.4	701.	689.6	794.2	42	794.2	42
43	„	20	4 Ն. մ.	0	0	21.7	702.1	691.2	756.8	43	756.8	43
44	Մուրատ, Ալեյան. քեզիի գիւղ.	20	7 3/4 Ն. մ.	0	0	28.5	704.	692.3	747.3	44	747.3	44

Մանի. 1) Այս վերին միջին թիվը. Բեռնիկ 769.1 մ., Բեռնիկ 709.1 մ. — 2) Միջին թիվը. 1116.4 մ. 3) Զարափ զուգ թողուցած. Գորիկի կարողութենէն աւելի. — 4) Յայտարարեալ տեղական շինութիւն. Զարափ զուգ թողուցած. — 5) Այս 14 թիւերուն միջինը Մալաթիա 1082.4 մ. — 6) Միջին թիվը. 775.5 մ.

